

DOI: 10.7596/taksad.v9i2.2700

Citation: Kahveci, N. (2020). Matüridi Aklının Felsefi Analizi. *Journal of History Culture and Art Research*, 9(2), 547-560. doi:<http://dx.doi.org/10.7596/taksad.v9i2.2700>

Matüridi Aklının Felsefi Analizi

Philosophical Analysis of “Reason” in al-Maturidi

Niyazi Kahveci¹

Abstract

Maturidi is a medieval, non-Arab, a Turkish-Islamic theologian, and founder of Maturidiyya creedal sect. The Reason (*‘aql*) of al-Maturidi has currently been so debatable among Turkish theologians to solve modern Islamic problems among Muslims. The theology of al-Maturidi founded a strong stability between the reason and the revelation. Furthermore, he is accepted as a rationalist theologian. In fact, for him, *reason* is a subordinate to comprehend the revelation. In this article, it is aimed to discover the typology of his Reason, whether it is sufficient to cope with modern religious progress and problems. We utilized the perspectives of disciplines of philosophy of information and phenomenology.

The type of “Reason” Maturidi has utilized is not a philosophical or logical, that is a systematic one, but it is a middle age “bon sense”, an ordinary common unsystematic and unmethodical public-practical religious reason; that is everyday life thinking. This reason type has been obsolete in the conception areas, by the modern critical systematic philosophical reason. Thereof Maturidi’s reason has no enough scope to formulate modern religious paradigms.

Keywords: Islamic Theology, Phenomenology, Kalam, al-Maturidi, Reason, Unsystematic thinking.

¹ Prof. Dr., Fen-Edebiyat Fakültesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Bölümü, Yıldız Teknik Üniversitesi. E-mail: nkahveci@yildiz.edu.tr

Öz

Türkiye’de son zamanlarda Matüridi akli gündemdedir. Gündem olmasının nedeni, İslam aleminin, her konuda olduğu gibi dini konularda da felsefe yapma konusunda kriz dönemi içinde olması ve dini konulara çağdaş yorum aramasıdır. İslam dünyası şimdiye kadar bütün çözümleri, sistemsiz düşünme ile yapılan mistik tecrübede aramıştır. Fakat çağımızda egemenliğini kabul ettiren “akılcılığın”, her alanda olduğu gibi, ama dinsel kalan toplum için öncelikle İslam’da dini düşünmenin yeniden sistematik akılcı inşasına kaçınılmaz olarak ihtiyaç duyurmaktadır. Bu makalemizde amacımız; Matüridi’nin akıl tipolojisini ve onun, Müslümanların günümüz dini ihtiyaçlarını çözmeye yeterli olup olmadığını tespit etmektir. Metodumuz felsefi analiz metodudur. Felsefi analiz; ele alınan konunun unsurlarına ayrılarak ve mantık disiplinin kurallarını kullanarak felsefi eleştirel incelenmesi yöntemidir. Sonra sentez aşamasında ise; o konu mantık kuralları kullanılarak tutarlı bir şekilde yeniden birleştirilerek kurgulamaktır. Görüngü (*fenomen*)lerden hareketle konunun öz (*numen*)ü tespit edilir. Biz de Matüridi aklını, bilgi felsefesi ve fenomenoloji disiplinleri perspektifi ile analiz edeceğiz. Analitik tespitimize göre; avam düşünmesinin ürünü olan “gündelik bilgi”nin bütün özelliklerini taşımaktadır. Gündelik düşünmeyi kullanan; savunmacı, şartlı, güdümlü ve sınırlı (mukayyet) olan Matüridi akli, günümüz din meselelerini çözmeye yetersizdir, çünkü çağımızda kullanılan akıl, sistemli, tutarlı, sorgulayıcı, eleştirel, mutlak (sınırsız, güdümsüz ve şartsız) bir felsefi akıldır.

Anahtar Kelimeler: İslam düşüncesi, Fenomenoloji, Kelam, el-Mâtürîdî, Akıl, Sistemsiz düşünme.

1. Giriş

1.1. Mâtürîdî

Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî (853/944), Arap olmayan Samani Hanedanlığı’nın Maveraünnehir’de hakim olduğu 875-999 yılları arasındaki devirde yaşamış bir Arap olmayan alimdir. Yine Arap olmayan Ebû Hanîfe’nin ilim geleneğine mensuptur. Arap olmayan amelde Hanefi mezhebine mensup Müslümanların itikad alimidir. Hanefi Matüridilik; Eş’ariyye ya da Selefilik ile Mu’tezile arasında, fakat akılcılıkta Mu’tezile’ye daha yakın kabul edilmiştir. Mutezile’nin akılcılığı ile vahye teslimiyet gösteren Selefilik arasında “üçüncü veya orta yol” denilebilecek bir mezhep olma görünümündedir.

Makalemizde kullandığımız eser; Mâtürîdî’nin Kelam ile ilgili en kapsamlı eseri olan “Kitab üt-Tevhîd”dir. (Kitâbu’t Tevhîd, thk., Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi, TDV Yayını, 4. bs, 2019, İstanbul.) Makalemiz boyunca eserin kısaltılmış şekli olarak KT, kullanılmıştır.

1.2. Mâtürîdî Akli Üzerine Yapılan Çalışmalar

Matüridi öncesinde, akli ilk tanımlamaya çalışan İslam düşünürü, Kindî (801-873)’dir. Onun, bu konuda “Risâle fi’l-‘akl” adlı eseri vardır. Yine Matüridi öncesi İslâm filozofları arasında akıl kavramını muhtelif eserlerinde bazı boyutlarıyla inceleyen Fârâbî (872-950)’dir. Özellikle “Me’âni’l-‘akl” adlı risâlesi, bu konu hakkındadır. Bu eserlerde de görüleceği üzere, İslam Kelamcıları ve filozofları akli, felsefi anlamda tanımlamazlar. Kelamcılarla İslam filozoflarının uyguladıkları sistem ve kullandıkları terminoloji, birbirlerinden farklı ise de mahiyet ve muhteva olarak aynıdırlar. (Yavuz, 1989)

Üzerinde çalışma yapan akademisyenlerin ortak tespiti, Matüridi’nin, akli tanımlamadığı doğrultusundadır. Alper şöyle der: “Mâtürîdî’nin günümüze ulaşan eserleri Kitâbu’t-Tevhîd ile

Te'vîlâtü'l-Kur'ân'da, aklın mâhiyetini, tam olarak ortaya koyan herhangi bir açıklama tespit edilememiştir." (Alper, 2010: 10) Kutlu, Matürîdî'nin sebebini, aklın mahiyetinin bilinmesini imkansız görmesi olarak tespit eder. (Kutlu (2009: 11.) Matürîdî, akılcı mütekellim olarak bilinmesine rağmen, onun akıl tipolojisi üzerinde, modern akademisyenler tarafından dahi çalışma yapılmamıştır. Onun daha çok, "irade" ve "bilgi" meselesi üzerinde çalışmalar yapılmıştır. (Özcan, 2012; Yeprem, 1984; Yazıcıoğlu, 1992; Alper, 2010) Halbuki irade ve bilgi türü konular, akıl kaynaklıdır. O nedenle öncelikle onun akıl tipolojisinin tespit edilmesi gerekir. Biz, bu çalışmamızda, onun akıl tipolojisini felsefi açıdan analiz edeceğiz.

2. Mâtürîdî'de Akıl İctimâ' ve Tefrîk

Mâtürîdî, aklın açık bir tarifini vermemektedir. Fakat onun akıl konsepti için temel sayılabilecek şöyle bir özelliğini verir: "Akıl; birleşebilenleri birleştiren (*yucmi'*) ve ayrılması gerekenleri de ayrıştıran (*yufarriq*)dir." (KT. 79) Yani akıl; olgu, obje ve olaylar üzerinde sentez ve analiz yaparak anlama, algılama ve hüküm verme aygıtıdır. Aklın, fonksiyonları olarak birleştirme ve ayrıştırma özelliğini söylemesi, alemin bir dış faktör tarafından yaratılmış olmasını anlayabileceğini söylemek içindir: "Yine duyularla algılanan her varlıkta farklı ve birbirine zıt özelliklerin bir araya gelmesi kaçınılmaz bir durum arzeder; öyle ki yapıları gereği bunların birbirinden ayrılıp uzaklaşmaları tabiidir. Bunların bir dış faktör sayesinde birleştikleri anlaşılmaktadır. Böyle bir yapılanmanın altında da her varlığın yaratılmışlığı yatmaktadır." (KT. 93) Mâtürîdî'nin kullandığı akıl yolu, maddelerdeki birleşme ve ayrışma niteliği üzerinde devreder. Eğer madde birleşme ve ayrışma özelliğine sahip olmasaydı, yaratıcının varlığı akılla anlaşılmazdı.

Aklın özellikleri olarak zikrettiği "ictimâ'" ve "tefrîk" yapabilme niteliğini, alem için de kullanır. Akıl alemle ilintiler: "Akıl, alemdendir," ve "Akıl, küçük bir alemdir." (KT. 79) Yani akıl makrokosmos olan alemin bir mikrokosmos parçasıdır. Akıl, alemin bir cüzüdür ve alem gibi yaratılmıştır. Bu söyleminin nedeni, aklın, yaratıcının varlığını anlayabilmesi amacıyla var olduğunu söylemek içindir. Alemin içtima ve tefrik yapıda olduğunu söylemesi, Yaratıcının varlığını akılla ispat amacıyla kullanmak içindir: "Alem de biraraya gelen ve ayrılan yapıdadır. Onun bu hale gelmesi ancak başkası ile olabilir." (KT. 97) Allah da birleştirici ve ayrıştırıcıdır: "Alemin bir yaratıcısının bulunduğu delili, alemin yaratılmışlığının ortaya çıkmış olmasıdır; bir de evrenin gözlenebilen kısmında herhangi bir şeyin "kendi kendine birleşip ayrıştığı" görülmediğine göre, bu hususun kendi dışındaki bir faktörle vücut bulduğu sabit olmuştur." (KT. 99) Yani alemdeki her şey, birleşme ve ayrışma yapısına sahiptir. Dolayısıyla birleştirici ve ayrıştırıcı olduğu için Allah ve birleşen ve ayrışan olan alem, içtima ve tefrik niteliğine sahip olan akıl tarafından anlaşılması gerekir. "Yine her ayn (şey)da, aslında bir araya gelmemesi gereken zıt karakterli yapısal özellikler birleştiğine göre, kendi kendine birleşmesi mümkün görülmemektedir. Şu halde bu birleşme, başka bir faktöre muhtaçtır." (KT. 100) Bu cümlelerle Mâtürîdî, Yaratıcıya verdiği "birleştirme ve ayrıştırma" fonksiyonunu akla da vermektedir. Yani Yaratıcı maddi şeyleri birleştirir ve ayrıştırır, akıl da anlamsal şeylere aynısını uygular. Akla, Yaratıcı yetkisi mi veriyor? İctima, dinde de vardır. "Bu halk için, üzerinde birleşmeleri (*ictima'*)ni gerektiren (*yelzemuhum*) bir dinin olması ve sığınacakları bir aslın bulunması kaçınılmazdır." (KT. 78) Yani ictimayı işini yaptığına göre akıl, ictimayı gerektiren dinin varlığını kabul eder.

3. Mâtürîdî'de Akıl Düşüncesi

3.1. Aklın Sınırlılığı

Mâtürîdî'ye göre akıl Allah'tan kaynaklanır: "İnsan, bilginin kaynağını kavramaktan acizdir. O, sadece kendisine ilham edilen şeyle amel etmelidir, çünkü bu, evrenin yönetimine sahip olan Allah'tan

gelmektedir.” (KT. 83) Akıllı, Allah’ın yarattığını söylemek, insan aklının Allah’ın akıyla uyumlu olduğunu, dolayısıyla Allah’ın söylediklerini aklın zorunlu kabul etmesini söylemek demektir.

3.2. Aklın Bilebileceği Şeyler

Kelâmcıların hepsi gibi Mâtürîdî de, aklın gücünü kabul ederse de, onun bilgi alanlarını kuşatmadaki gücünü sınırlar. Sınırsız olan Allah’a imanı aklen vâcib kabul etmesine rağmen, akıllı sınırlı bir yaratık olarak görür. Akıl, sınırını aşamaz. Aklın, neyi bilebileceğini ve neyi bilemeyeceğini belirler. Hâdis yani yaratılmış olduğu için de ilâhî gerçeklikleri tam olarak kavrayamaz. Akıl yaratılmıştır ve sınırlıdır: “Akıl her şeyi kavrayamaz.” (KT. 269) “Akıl da yaratılmış bir bilgi sebebi olup diğer idrak vasıtaları gibi, onun da sınırı vardır. Akla da diğerlerine gelen arızalar isabet edebilir. Bunun yanında, inceleyeceği konuların kapalı (*ğumûd*) ve karmaşık (*istiğlâk*) oluşu söz konusudur. Aklın dayanaklarından biri de sebeplere bakmak (nazar)tır. Bu konunun doruk noktası, düşünürler (*hükemâ*)in sözlerinden nakledilenlerdir. İçlerinden gerçeğe yegane isabet edeni ise sunduğu hikmete kesin kanıt getirebilendir.” (KT. 269-270)

Matürîdî’nin eleştirdiği akıl, kendi belitlerini çürüten akıldır. Fakat bu eleştirisi, akıl üzerinde derinlemesine bir sorgulamayla tanıma sonuçlarına dayanmıyor. Allah’a ve peygambere ihtiyaç duyurma belitine dayanıyor. Onun düşüncesinde; akıl inanca, inanç ise vahye tabi olmak zorundadır. Bundan dolayı, onun düşüncesinde önemli bir rol oynayan din, akıl üzerinde de çitleme etkisine sahibidir. Vahyin, asıl ve temel olarak aklın vazgeçilmez bir yardımcısı olduğuna inanır. Aklın nakil karşısındaki durumunu belirlerken naklin esas kabul edilip akıl yürütmeye teyit edilmesi gerektiğidir. Akıllı eleştirisindeki amacı; dinsel belitlere ihtiyaç duyurmak içindir.

Mâtürîdî, akla algılama gibi önemli bir fonksiyon yüklemekle birlikte, haber ve duyular gibi, onun da bilgi elde edebilme gücünün ve alanının sınırlı olduğunu söyler. Ona göre, varlık aleminin bir parçası olan aklın bilme gücü sınırlıdır. Bir takım arızalar isabet etmesi veya incelediği konunun çok karmaşık olmasından dolayı akıl, varlığın bütün yönlerini bilemez. Ama bu; akıllı bütünüyle, güvenilir ve doğru bilgiye ulaştıran bir kaynak olmaktan çıkarmaz. Çünkü sonuçta vahyin rasyonel olduğunu gösterecek olan aygıt da akıldır. Aklın yetersizliği gerekçesini, vahyin ve onun ileticisi peygamberin varlığının gerekliliği amacıyla kullanır. Nitekim “Akılların tek başına kavrayamadıkları iyiliklerle kötülüklerin duyu ve haber yoluyla öğrenilmesi, ancak “algılayanların” konuşması ve diğerlerinin de kulak verip dinlemesi ile mümkün olur.” Elbette bu algılayan ve konuşan kişi, peygamberin kendisidir.

3.3. Felsefi Aklın Eleştirisi

Mâtürîdî’nin Kelamî tartışmaları, dini, basit ve sistemsiz akılla savunma tartışmaları olarak kalmaktadır. Nitekim felsefenin sistematik değil, avamın basit sistemsiz aklını kullandığından karmaşık ve sistematik felsefe aklını ikna edici değildir. Mâtürîdî, felsefeye ve filozofluğa sempatiyle bakmadığını Aristo’nun kişiliğine hakaret ederek şöyle ifade eder: “Aristo ve taraftarlarının vardıkları sonucu etraflıca inceleyen kimse şunu anlar ki, onlar Allah’ın nimetlerini bilmeyişleri sebebiyle bir çıkmaza düşmüşler, hak yolu şaşırıp sapmışlar, sonra da bu haktan ayrılışın doğurduğu şaşkınlık kendilerini, hiçbir aklın düşünemeyeceği ve hiçbir gönlün hoş karşılamayacağı bir hayalle avunmaya sevketmiştir.” (KT. 231) Mâtürîdî, kendi aklına ters düşen felsefenin söylemlerini akılsızlık olarak görür.

3.4. Aklın Yetersizliği

Matürîdî, peygamberi kabul ettirmek amacıyla aklın yetersiz olduğu peşin hükmü ile tündengelim düşünür: “Akıllar, peygambere muhtaçtır.” (KT. 269) “Akılların tek başına kavrayamadığı iyiliklerle kötülüklerin duyu ve haber yoluyla öğrenilmesi, ancak algılayanların “konuşması” ve diğerlerinin de kulak verip “dinlemesi” ile mümkündür.” (KT. 75) Akıl her ne kadar şeylerin iyi veya kötü olduğunu

kavrassa bile bunların hakikatine ulaşmanın ancak sem'î bilgi ile olabileceğini söyler: "İnsanlara yol gösterecek ve belirsizliğin baş gösterdiği durumlarda gerçeğe kılavuzluk edecek bir Allah elçisinin bulunması zorunlu hale gelmiştir." (KT. 280) Böylece Matüridi, bilgi elde etmede dış faktörcü olduğunu ortaya koyar. Yani insanlar kendileri değil dış faktör sayesinde gerçeği bulabilir. Peygambere ve vahye meşruiyet kazandırmak amacıyla aklın yetersizliğini ileri sürer. Fakat akılların yetersizliğini yine akli argümanla ortaya koyar. Akılların yetersizliğinin nedenini, sorgulayıcı tartışıp sonuca ulaşarak söylemez. Onun söylemi, bir teolojik peşinhükümdür. Onun peşinhükümleri, bilimsel araştırmaya dayanmayan, Kutsal Kitaba dayanan Tanrı sözleridir.

3.5. Akli Kullanış Amacı

Matüridi, tipik ortaçağ teologları gibi, akli, dinin inançlarını destekleme hizmetinde kullanır. Ortaçağ düşüncesindeki; felsefe inanca, inançta vahye tabi olmak durumundadır, görüşünü uygulayarak akli, dini savunmak amacıyla kullanır: "Dinin bilinmesinin iki veçhi vardır; biri sem', diğeri akıldır." (KT. 78) Akli delil şudur: "Dinin öğrenilmesinde başvurulacak akıl vasıtasının izahına gelince; evrenin sadece fena bulmak (yok olmak) için vücut bulmuş olması hikmete uygun değildir. Şu halde aklın da bir parçasını oluşturduğu evrenin hikmet dışı bir temel üzerine kurulmuş veya isabetsiz ve yararsız yaratılmış olma ihtimali söz konusu olamaz." (KT. 5) Akli, peşinhüküm öncülünü kabul ettirmek amacıyla güdümlü ve sınırlı kullanıyor. Matüridi, akli, dini anlamak için değil, savunmak için kullanır. Bu nedenle onun akli, dini aşmaya izin vermez. Hatta akıl, dini bulmak için vardır. Kelam düşüncesi, mutlak hakikatleri bulmuş olduğuna inanan statik bir düşüncedir. Dini ilkeleri öncül peşinhüküm kabul ederek akıl yürütür ve akli bu peşinhükümleri onaylamak amacıyla kullanır. Amacı; Tanrı sözü olan kutsal kitaba dayanan imanı akılla savunmaktır. Fakat onun akli, Tanrıya dayandırılan ihtimallerle belirlenen belitler üzerine kuruludur. Peşinen kabul edilen belitler, onun akıl yürütmesini yönlendirir. Allah'ın ayetlerini kesin doğru ve asla değişmeyecek belitler olarak kabul etme peşin hükümü ile düşünme yapar. O, her ne kadar dini konularda aklın hâkimiyetinden söz etse de, akıl, vahyin egemenliğinde vahyi onaylamak zorundadır. Nitekim Topaloğlu, Mâtürîdî'nin amacının, akîdeyi güçlendirme ve dini temel görüşleri çerçevesinde müdafaa etmek olduğunu tespit eder. (Topaloğlu, 1989) Akli, dinin hizmetinde kullandığı, Kutlu tarafından şöyle tespit edilmiştir: Matüridi akılcılığının yansımaları, din-şariat ayrımı tartışmalarında açık ve net olarak görülmektedir." Kutlu, (2003;16)

4. Matüridi'de Aklın Çeşitleri

4.1. Avami Akıl, Pratik Akıl

Matüridi'nin, avam halkın kullandığı ortak pratik akli esas aldığı şu cümlelerinde görülür: "Müslümanlar arasında "Allah'ın dilediği olur, dilemediği ise olmaz," şeklinde nakledilegelen (*mütevaris*) söz de delil teşkil eder." (KT. 393) "Yine Müslümanların geleneğine yerleşmiş bulunan (*'urf al-halk*) dua da bir delil oluşturur." (KT. 393) "Yine bir delil de, "İblisin istediği olur, istemediği olmaz," şeklindeki bir anlayışın Müslümanların gönüllerinde yer bulmayışıdır." (KT. 394) Yine Allah hakkında avam aklını akli delil olarak kullandığı şu cümlede görülür: "Akli delile gelince; alim ve kadir olduğu halde konuşmayan herkes, aciz bulunmak veya engel olunmak türünden bir afet sebebiyle konuşmamış olur. Allah Teala bundan münezzehtir bulunduğuna göre O'nun mütekellim olduğu ortaya çıkıyor. Bir de duyulur alemde konuşmayan kimse, işitmemesine ve görmemesine sebep olan bir özürden dolayı konuşmamış olur. Allah ise sağırlığı ve körlüğü gerektiren afetten münezzehtir. İnsanlar diğer canlılardan bu özellik sayesinde ayrılır." (s. 114) Avam halkın genel kabullerini akli olarak görür.

Avam; “sıradan insanlar” demektir. Avam insanlar; dinin, genellikle pratik, amelî, zâhiri, şeklî erkân ve merasimlerine önem verir. Düşünme işlemi gerektiren aklın teorik ve nazariyat boyutuyla ilgilenmez. Dinin pratik boyutuyla ilgilenen alimler de avam sayılmıştır. Avam kavramının zıddı olan “havas” kelimesi; “seçkin kişiler” mânasında kullanılır. Havas; işlerin zihinsel, düşünsel teorik boyutlarıyla ilgilenir. Matüridi’nin kullandığı avami (*common sense*) akıldır. Avam halkın kullandığı bu akla “pratik akıl” “ortak akıl”, akl-ı selim ve sağduyu adı da verilir. Hüküm ve kararlarında doğruyu yanlıştan, iyiyi kötüden ayırabilen basit akıl, “sağduyu” anlamındadır. Bu akılla sebep ve sonucu ayırt etmek güç olduğundan yanlış sonuçlara varabilmek mümkündür. Bu akıl aynı zamanda rölatiftir. Her insanda az veya çok akl-ı selim ya da sağduyu vardır. Avami akıllı insan, kişisel günlük yaşantısında edindiği görüş, duyuş, alışkanlıklar ve onların üzerindeki sistemsiz düşünme ile elde eder. Eğitimle elde edilen bir akıl değildir. Sağduyu; zorunlu olarak günlük yapılan pratiklerin bilgileriyle sınırlıdır. Matüridi, avami aklın, insanın yaratılışında mevcut verili (*vehbî*) olduğunu kabul eder. Avami akıl; sıradan insanda mevcut olan, metodik ve sistematik olmaktan uzak kavrama ve hüküm verme gücüdür. Matüridi’nin kullandığı avami akıl, düşünme kuralları ve sistemi olmayan akıldır.

4.2. Rölatif, Sübjektif Akıl

Matüridi’nin; sübjektif-rölatif akıllı kullandığı, çok sık muhalefet ettiği Ka’bi (886- 931) adlı Mutezili alimin fikirlerini teyit etmesinde şöyle görülür: “Kabi’nin, “Allah’ın fiilleri ihtiyaridir, sözü hasendir, ve bu tevhid ehlinin mezhebidir.” (KT. 140) Yine rölatif-sübjektif akıllı kullandığını, fikirlerine aykırı düşen Kabi’nin fikirlerini geçersiz gördüğü şu cümlesinde ortaya koyar: “Ne var ki Kabi’nin bu görüşünde anlam yoktur.” (KT. 140)

4.3. Mutlak Akıl, Mukayyet Akıl

Maturidi, akıllı şartlı ve güdümlü kullandığından zorlama sonuçlar dayatır: “Haberlerin, aklın zarureti ile kabul edilmesi lazım oldu. Bu nedenle Resulün haberlerinin kabul edilmesi de lazım oldu.” (KT. 3) Matüridi zamanında, insanlar bilgilerinin çoğunu haber yoluyla elde ettiklerinden haberin kabul edilmesi gerektiğini aklılığın zaruretlerinden görür. Peygamberin haberlerini de bu zaruri bilmenin arasında sayar. Aslında insanların kabul etmek zorunda kaldıkları haberleri duyarak öğrenmelerini, peygamberi kabul ettirmek için kullanır. Yani peygamberi kabul etmenin akli olmasını, gündelik hayatta insanların getirdikleri haberlerin kabul edilmesini aklilik olarak kabul edilmesine dayandırır. Mantık kuralı ortaya koymaz. Peygamberin haberlerinin kesin doğru olduklarına dair Kuran ayetleri belitine dayalı akıl yürütür: “Çünkü doğruluk bakımından peygamberlerin haberlerinden daha doğru haber olamaz. Çünkü peygamberlerin doğru olduklarına dair ayetler vardır. Bunu inkar (münkir) eden kişi, aklın zarureti nedeniyle, ancak inatçı (*müta’annit*) olur.” (KT. 4) Belitleri kabul etmeyen kişi, akılsız davranmıştır. Öne sürdüğü sonuçlara zorunlu olarak götüreceği sebep söyleyemediğinden akla peygamber haberlerinin zorlama sonuçlarını dayatır. Yani haberlerin kabul edilmesi gerektiğini aklın zaruretlerinden görür.

Matürdi’nin akıllı, dini unsurların varlığını savunan akıldır. Bu akıl mukayyet yani sınırlı, güdümlü ve şartlı olan mukayyet akıldır. Dini belitleri çürüten tam özgür akla yer yoktur. Sınırsız, şartsız ve özgür olan mutlak akıl değildir. Matüridi, dini belitleri sorgulamaz ve çürütmeye çalışmaz. Akıllı, dini savunma amaçlı kullanır. Akıllı, dinin hizmetinde kullanan tipik teoloji yapar. İnsanlık tarihinin büyük bir bölümünde gerçekler ve doğrular Tanrı ve kral tarafından belirleniyordu; insanın özgür düşünmesinin özgürlüğü yoktu. Bu durum, 18. asırda değişerek insanların özgür rasyonel düşünme yeteneğine sahip birer birey olduğunu savunan yepyeni bir düşünce sistemi egemen olmaya başladı. Çağımızda artık tam

özgür düşünme ile tanrı ve dinsel söylemler sorgulanıyor. Kelamın kullandığı sınırlı ve şartlı akılla savunmaya düşünme alanında yer yoktur.

5. Matüridi'de Akıl ve Taklit

5.1. Taklit ve Evrensellik

Düşünmenin zıddı olan taklit etmeyi kötüler: “İnsanların, mezheplere ve dinlere bağlanma hususunda farklı tutumlar sergilediklerini, din benimsemekte ayrılığa düştükleri halde, herkesin, kendisinin tuttuğu yolun hak, diğerinin ise batıl olduğu noktasında ittifak ettiğini görmekteyiz. Ayrıca onların tamamı, yollarından yürünmesi gereken geçmiş büyüklerinin bulunduğunu da ittifakla kabul ederler. Sabit olmuştur ki, taklit, sahibinin mazur görülemez. Çünkü kendisi gibi bir diğeri de tam aksi bir kanaate isabet edebilir.” (KT. 77-78) Matüridi, iman etme konusunda başkasını taklit etmeyi kötülemeye çelişkide olduğu görülür. Çünkü kitabını verdiği “Tevhid” sıfatı nedeniyle, kendi akıl yürütmesiyle inanılmasını istemesi, kendisinin taklit edilmesini ve kendisinin sonuçlarının bütün Müslümanları bağlayıcı olması gereken evrensel olmasını istemesidir. Matüridi, fikirlere hatta kesin bilgilere karşı çıkan inatçıların organ kesme cezası ile cezalandırılmaları gerektiğini söyler: “İnatçı birine yapılması gereken şey; inatçılığını bırakması için organ kesme türünden şiddetli bir eylemle eziyete maruz bırakılmalıdır; öyle ki feryat ve figan etsin.” (KT. 84) Bu cümlesiyle, fikir özgürlüğüne izin vermediği görülüyor.

5.2. Düşünmeyi Savunma

Matüridi, düşünmenin gerekliliğini savunur: “Gerçeğin açığa çıkarılabilmesi için her konuda nazar ve düşünme (*teemmül*) kaçınılmazdır.” (KT. 88) Düşünmemeyi şeytanlık olarak niteler: “İnsan şunu da bilir ki, kendisine düşünmemeyi telkin eden his, şeytani vesveseden başka bir şey değildir; çünkü böyle bir davranış, ancak şeytanın işi olabilir, amacı kişiyi aklının ürününe toplamaktan alı koymak, fırsatları değerlendirmesine ve arzusuna ulaşmasına vesile olan bu ilahi emaneti kullanmak konusunda onu korkutmaktır.” (KT. 208) Akıl, Allah tarafından verilmiş, ilahi bir emanettir. Halbuki Kuran’ın bildirdiğine göre şeytan, “Beni ateşten Adem’i ise topraktan yarattın. Ben Adem’den üstünüm,” şeklinde kıyas metoduyla beşeri düşünme yapan, Adem ise beşeri düşünme yapmayan ve doğal duygularıyla hareket eden kişinin sembolü olarak anlatılır.

5.3. Akıl ve Faydacılık (Düzen ve Amaç Kanıtı)

Bu kanıt doğal dünyaya baktığımızda her şeyin kendi işlevini yerine getirecek şekilde en ince ayrıntısına kadar düzenlenmiş ve ayarlanmış olduğunu göreceğimizi belirtir. Bu da düzenleyen Tanrı'nın varlığının kanıtıdır. Ortaçağ düşüncesi, “teleolojik” yani amaçsallık anlayışla, doğayı Tanrı tarafından bir amaca göre yaratılmış ve düzenlenmiş statik bir sistem olarak görür. Açıklamadan ve nedensellikten büyük ölçüde ereksel nedenselliği anlar. Matüridi'nin de akli izahı, insanların fayda ve zararı esaslı üzerine kuruludur. “Peygamberler, insanlara adalet ve doğruluğun belirtileriyle, bunların zıddı olan zulüm ve yalanın alametlerini göstermiş olsun. Ancak bu sayededir ki beşeri davranışlar övgüye layık bir konumda olabilir.” (KT. 275) Yani peygamberlerin var olmalarının akli gerekçesi, adaleti ve zulmü anlatmalarındır. Yani insan akli bunları kendi başına bilemez.

6. Sonuç

6.1. Rasyonalizasyon

Mutekaddimin kelamının Müteahhirun kelamı ve İslam felsefesi arasındaki temel fark; birincisinin halkın eğitimsiz avam tabakasına, ikincileri ise eğitilmiş entelektüel kesime hitap etmesidir. Matüridi'nin

aklı kullanmasının amacı nedir? MÖ 6. asırda felsefenin ortaya çıkmasıyla birlikte söylemde akılcılık ya da rasyonellik jüri olmaya başlamıştı. Ondan sonra her söylem rasyonel olmak zorunluluğu ile karşılaşmıştı. Rasyonel olmak demek, düşünmede mantık kurallarını uygulayarak sistemli düşünmek demektir, çünkü felsefeden önceki hakim düşünme sistemsiz idi. Matüridi, dini rasyonel göstermeye çalışıyor ama rasyonalizasyon yapmıyor. Rasyonalizasyon; kişinin gerçek sebeplerini bilmediği düşünce ve duygularını, mantık açısından tutarlı ya da benimsenebilir ve anlayabileceği bir nedene bağlamasıdır.

Matüridi'nin kullandığı "akıl-vahiy ilişkisi", aslında Kuran'ın belirlediği akıl konseptine ve sınırlara dayalıdır. Akletmeyi ve düşünmeyi, Kuran'ın verdiği ruhsat kadar kullanır. Kuran akletmeye ve düşünmeye, temel öncülü olan Allah'ın egemenliğini tesis etmeyi kabul etmek amacıyla ruhsat verir. Bu temel öncülü çürütecek akletmeye ve düşünmeye izin vermiyor. Kuran, çok sayıda ayette, inanmak için akletmeyi emreder. Söylemlerini çürüten akla izin vermez. Mâturîdî, aklın ve düşünmenin iman etmek için var olduğu, onun dışında bilgiler üretmek için var olmadığı görüşündedir. Nitekim iman etmekle sorumlu kılınmanın akla bağlı bulunduğunu ve imanı oluşturan şeyin hakikatinin bilinmesinin de tefekkür ve nazar yoluyla gerçekleşeceğini ifade etmektedir.

6.2. Aklı Kullanma Amacı

Matüridi, aklı kullanmasında iki neden tespit edebiliriz. Birincisi; kendisinden asırlar önce üretilen ve onun zamanında da bir akım olarak sürdürülen; aklı dinin hizmetinde kullanma işlemi olan teoloji makinesinde bir çark (*a cog in a machine*) olarak kullanır. Buna bireysel akıl (*private reason*) adı verilir. Böylece belki de, halkını rasyonelleştirmeye de çalışıyordur. Onun, dinde aklı kullanmasındaki amacı, dini kabul ettirmeyi sağlamaktır, dini aşmayı değildir. Dini aşmamak demek, din sınırları içerisinde kalmayı istemek demektir. Bu istek, şüphesiz düşünmede ve bilimde ileri gitmemek, mevcudu muhafaza etmek demektir. Bütün teologlarda, mevcudun ilerisine gitmede dini aşmak korkusu mevcuttur. Matüridi'ye göre, dini bilmek vahiy yanında aklın varlığına bağlıdır. Yani akıl, din için gereklidir, din akıl için gerekli değildir. Aklı, vahyin önüne geçmiyor. Statik eksen olarak vahyin söylemini alıyor, aklı onun hizmetinde kullanıyor.

Aklı kullanmasındaki ikinci neden; aklı kullandığını göstermekle aslında kendisinin ve dininin akli olduğunu göstermektir. Fakat o, aklı, dinî bilginin kaynağı yapmak amacıyla olduğundan aklı, dini anlamak amacıyla kullanan bir rasyonalist/akılcı değildir. İstidlal; iddiayı delillendirmek demektir. Matüridi argümanlarında iki çeşit delil kullanır. Bunlardan biri nakil, diğeri ise akıldır. Bizim konumuza giren bölüm akılla delillendirmesinin çeşididir. Akıl; düşünme işlemi yaptıran ve yöneten komütatör aygıttır. Aklın niteliği ve çeşidi, düşünmenin çeşidini ortaya koyar.

6.3. Matüridi Aklının Karakteri

Matüridi, aklı, mantık ilkeleriyle sistematik kullanmıyor. Mesela akıl yürütme anlamında kullandığı "istidlal" kurumunun sistemini ve ilkelerini ortaya koymuyor. O, dolayısıyla Mütakaddimin Kelam düşünüş biçimi, düşünmenin en alt düzeyidir. Çünkü istidlali avami akılla yapar. Avami akıl, sistemsiz düşünür. Sistemsiz akıl ve düşünüş, mantık kurallarını uygulamaksızın yapılır. Sistemsiz aklın ürünleri olan sonuçlar üzerinde görüş birliği sağlanamaz. Nitekim avam aklını ve düşünüşünü esas aldıklarından, aynı konu üzerinde çok sayıda farklı sonuçlara ulaşan mezheplerin varlığı, avamın tek ortak aklının var olmadığına delildir. Hepsini ortak akli kullanıyor ama hepsi de farklı sonuçlara ulaşıyor, çünkü sistemsiz akli kullanıyorlar. Hepsinin birbirlerine karşı bireysel ve kolektif itirazları vardır. Nitekim Matüridi, kendi akli yorumlarının akli olarak kabul edilmesini istiyor. Fakat kendisinin akli sonuçlarına muhalif düşen mezheplerin görüşlerini reddediyor. Onun, pratisyen olan ve teorisyen olmayan Sünnilikte ve özellikle onun avam tabakasında genel kabul görmesinin nedeni, avamın ortak aklına hitap etmesidir. Avam

tarafından kabul görmesinin bir diğer nedeni, vahiy ürünlerini avam aklıyla uyumlu rasyonel gösterme becerisidir. İrrasyonelleri dahil bütün insanlar, rasyonel görünmeyi severler.

Belki de Kelam savunmalarının temel sorunu; soyut ve idesel bir varlık olan tanrıyı, sistemsiz akılla düşünerek savunmaya çalışmasıdır. İslam filozoflarının arkasının gelmemesinin nedeni de, dini konular üzerinde felsefi düşünmenin ulaştığı düzey sonucu, artık dini konuların felsefe ile ele alınmaya malzeme olarak görülmez olduğundan modası geçmiş olmasıdır. Felsefe savunma amacında değil, anlamak amacındadır. Dini düşünme ve Kelam anlamak değil, savunmak amacındadır.

6.4. Sistematik Akıl, Mantık İlkeleri

Sistematik akletme ve düşünme, mantık disiplinin ilke ve kurallarıyla yapılır. Mantık disiplinin ilkeleri; özdeşlik, çelişmezlik, üçüncü halin imkansızlığı, yeter-sebep, gerçekle ilintili ve geçerli olmak gibi ilkelerdir. Genelde dini düşünüş, özelde kelimcilerin düşünüş biçimi; felsefenin kullandığı mantık disiplinine dayalı sistematik aklını kullanmaz. Nitekim Matüridi de, sistematik akıl yürütmüyor ve düşünme yapmıyor. Mesela aklın, özdeşlik ilkesine uygun bir tanımını yapmıyor. Kullandığı belitlerinin doğru olduklarına dair, mantığın temel kuralı olan “yeter-sebep” ileri sürmüyor. Yeter-sebep ortaya koymaması, akıl yürütmesi (istidlal)nin “paradoksal akıl yürütme” olduğunu ortaya koyuyor. Paradoksal akıl yürütmenin, antinomik sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Bu antinomilerinden biri şurada görülür: Nakli meşrulaştırmak amacıyla aklın aciz olduğunu ve bu nedenle nakle ihtiyaç duyduğunu söyler. Fakat aklın vahye muhtaç olduğunu söylemek, vahiy konularının akli olmadıklarını söylemektir, çünkü vahiy bilgileri akılla üretilemez ve akılla bilinebilecek şeyler, rasyonel şeylerdir, akılla bilinemeyecek şeyler ise irrasyonel şeylerdir demektir.

Sistematik akıl yürütmek, doğruyu yanlıştan ayırmanın aygıtıdır. Sistemli aklın ürettiği sonuçlar üzerinde fikir birliği sağlanabilir, çünkü sistemli akıl, mantık disiplinin herkes için geçerli olan kurallarıyla çalışır. Sistematik aklın dinsel konularda kullanılmamasının temel nedeni olarak; bu konulara sistematik akli kullanarak mantıksal temel oluşturma imkanının olmaması gösterilebilir. Sistemli düşünme, tasavvur edilen Allah kavramını doğru çıkarmıyor. Bu nedenle insan fiillerinin Allah tarafından yaratılmasına iman zorunluluğu ve zıt düşünmenin, Allah'ın yaratıcı olduğu sıfatına halel getireceği hükmü getirilir.

6.5. Mantıkdışılık/Yanıltmaca

Sistemli akla aykırı olan her şey mantıkdışıdır, çünkü sistemli us, doğru düşünmeyi sağlayan mantık kurallarıyla çalışır. Mantığın akli, doğru düşünmeyi sağlayan mantık disiplininin kurallarıyla kullanılan sistematik akıldır. Bu nedenle Matüridi'nin kullandığı aklın doğru akıl olduğu söylenemez. Onun kullandığı akli yöntem, mantık disiplini nazarında mantıkdışıdır. Mantıkdışılık; “saçma (*absurd*)”, “nonsequitor” ve “safsata (*fallacy*)” terminolojileri ile ifade edilir. Mantık kurallarına göre hatalı çıkarımlar sonucu ortaya çıkan sonuçlar mantıkdışı, yanıltmaca, boş, temelsiz yargılardır. Mantıkdışı bir düşünme; öncül, önerme ve sonucullardan oluşan öğeleri, birbirini tutmayan, birbiriyle bağdaşmayan düşünmedir. Fakat mantıken saçma olan bilgiler, bilgi olarak yanlış olmayabilirler. Anlamsız ile saçma aynı anlamda değildirler. Saçmanın bir anlamı vardır fakat yanlıştır, anlamsızın ise hiçbir anlamı yoktur. Kelam argümanları da saçma olabilirler ama anlamsız olmayabilirler.

6.6. Zorlama Sonuç Dayatma

Genel olarak Kelam argümanları, mantıkdışılık niteliğini taşırlar. Argümanların öğeleri, mantık açısından birbiriyle bağdaşık değildirler. Argümanda birbirinden farklı ve birbiriyle tutarsız birden fazla öğe vardır. Öncülleri ile önermeleri ve sonuculları birbirinden çok farklıdır. Sonuculları; öncüllerinin ve önermelerinin

zorunlu sonuçları değildir, zorlama sonuçlarıdır. Yani kendi içinde tutarsız olan bir yargıdır. İspatlanması gereken temel öncülü mesnetlendirme olarak kullanılan önermeler, istenen sonucu zorunlu olarak vermiyor. Matüridi'nin temel öncül hükmündeki belitleri, hedeflediği sonuca zorunlu olarak götürmediğinden zorlama sonuçlar dayatıyor. Ne türlü bir belitten yola çıkılırsa o türlü bir sonuca varılacağından, dinsel belitlere dayalı akıl yürütmelerle dinsel sonuçlara varılır, mantıklı sonuçlara varılamaz. Belitlere dayanan bir düşünce, belitlerin yanlışlığı meydana çıkınca çöker. Matüridi dinsel belit temel öncüllerine mantıklı ve akli sonuçlarla ulaşmak ister. Ama kullandığı belitler, mantığın belitleri niteliğinde değildirler. Çünkü onun belitleri, sem'iyattan kaynaklanan kendince belit sayılmış öznel belitlerdir. Nitekim bu belitler mantık kuralları ve bilimlerle çürütülmektedirler. Temel belitler, ilk bilgilerdir ve bu bilgiler eleştiri ve kanıtlamaya kapalıdır, yanlış olmasının düşünülmesi mümkün değildir.

6.7. Kısır Döngüsel Tanıtlama

Kelam; önceden belirlenmiş ve kesin doğru kabul edilen dinsel belitleri haklı çıkarmak uğraşısıdır. Gerçek doğruların değil, kendisinin doğrularını savunmasıdır. Belitlerin doğru oldukları nereden bellidir? Tanrı'dan geldikleri iddiasıdır. Belitlerin Tanrıdan geldiklerini gösteren bir delil yoktur. Bir delil olsa bile, belitlerin kesin doğru oldukları belli değildir. Aslında Kelam, doğrunun de peşinde değildir, kendi iddialarının peşindedir. Bu nedenle Kelam "kısır döngüsel tanıtlama" işlemidir.

Matüridi Kelamı, ileri sürdüğü teolojik peşinhüküm belitleri savunmak amacıyla kısır döngüsel izahlar yapmıştır. Kısır döngüsel izah; bir önermeyi ikinci bir önermeyle, ikinci önermeyi de dönüp birincisiyle tanıtlamaya çalışma yoludur. Aynı olumsuz sonucu veren, çözüm getirmeyen durumların tekrarlanmasının sürdürülmesidir. Tanrının var olması gerektiğini, çünkü kutsal kitapta böyle yazıldığını söyleyen bir kimseye, "kutsal kitapta yazılanların doğru olduğundan nasıl emin olacağı" sorulduğunda, o, doğru olması gerektiğini, çünkü bu kitabın, tanrının kitabı olduğunu öne sürerse buna "kısır döngüsel tanıtlama" denir. O kişi, tanrının var olduğunu ve kutsal kitapta yazılı olanların doğruluğunu daha baştan kabul eder. Eğer kutsal kitapta yazılı olanların doğru olduğuna ya da tanrının varlığına dair bağımsız kanıtlar varsa o zaman varılan sonucu destekleyen ve bir ön kabulden yola çıkmayan gerekçeler var demektir. Mantık disiplininde buna; kanıtlanması gereken varsayım ya da savı, kanıt olarak ileri süren "kusurlu ve yanlış akıl yürütme biçimi" denir. Matüridi, kanıtlanması gereken Tanrı ve Onun önermelerini, iddialarına kanıt olarak kullanıyor. Ama Mantık disiplinin kurallarının gerektirdiği nitelikte kanıt getiremiyor. Zaten Tanrı'nın önermelerinin kendileri, ispatlanmaya muhtaç iddia öncüllerdir.

6.8. Akıl Çapı ve Dönemsellik

Akıl çapı dönemseldir ve düşünme işlemi yapıldıkça akıl çapı genişler ve değişir. Dolayısıyla bir dönemin akıl çapının rasyonel gördüğü şeyleri, bir sonraki gelişmiş akıl irrasyonel görecektir. Matüridi, kendi dönemindeki aklın çapını esas alarak tartışma yapar. Mesela "inatçıların bedenlerine organ kesme gibi fiziksel cezaların uygulanması gerektiğini," söyler. Yani onun akıl çapı, kendi dönemindeki insan bedenine fiziksel cezaların uygulanmasını rasyonel gören bir akıldır. Günümüz akıl çapı ise, fiziksel ceza uygulama durumunu irrasyonel yapmıştır. Dolayısıyla çağımızın akıl çapı değiştiğine göre, önceki akıl çapının fiziksel cezalar hakkındaki değerlendirmesi de sonlanmaktadır. Matüridi akli hakkında şu soru sorulabilir: Esas aldığı, dinsel belitleri savunan kendi dönemindeki avamî akıl, değişerek dinsel belitleri çürüttüğünde de esas alınması gerekir mi? Nitekim onun dönemindeki aklın çapı günümüzde geçerli değildir. Ayrıca çağımızda, dinsel düşünmede kullanılan ortaçağın teolojik aklına yer yoktur, çağımızda mantık ve onun lojik aklına ve düşünmesine yer vardır.

6.9. Spekülatif Düşünme

Bilimsel olmayan Kalam belitleri, bir çeşit spekülatif düşünmenin ürünüdürler. Spekülatif düşünme; konuların, bilimsel gözlem ve deneylerin ötesinde fikirlerin kavramsal bir bağlamda kuramsal üretilmesidir. Nesnel gerçekliğe başvurmaksızın zihinsel ama sistemsiz kurgularla yapılan düşünmedir. Kalam, mantık ilkelerine riayet etmeksizin sistemsiz spekülasyon yapar. Metafiziğin doğuşu bu spekülatif düşünme yüzündendir. Metafizik ve onun çeşitli idealist biçimleri bütünüyle spekülatif-kurgusal düşünmelerdir.

6.10. Matüridi Aklını İstemedeki Amaç

Eğer Matüridi akılcılığının istenmesindeki amaç; insanların tarikat ve cemaat şeyhlerine gitmelerini önlemek ise, bu mümkün değildir. Çünkü aslında dinlerin temeli, tanrı ve peygamber gibi kişiciliğe dayalıdır. Şeyhlik de kişiciliktir. Tanrı ve peygamber demekle, kişici olmaktan çıkılmaz. Dinlerde kişici-şeyhliği önlemek imkansızdır. Şeyhlere giden avam tabakası, inanç esaslarının mahiyetiyle ilgilenmiyor, sadece inanıyor. Matüridi teknik bilgi içeren iman esasları anlatmaktadır. Şeyhlere gidenler ise imanın teknik bilgileri ile işleri yoktur. Avam halkın büyük çoğunluğu öyledir. Onlar dini, düşün (logos)le değil duygular (pathos)la algırlar. Dini, masal ve hikayelerden ibaret bilirler. İslam dünyası, eğer düşünle ilgili olsaydı, şeyhleri ve itikadi mezhepleri değil, İslam filozoflarını önder edinirdi.

Eğer amaç; müminlerin birbirlerini kafir ilan etmelerini önlemek ise; şu bir gerçektir ki kelamcılar, kendilerini “ehl-i hakikat”, kendileri dışındakileri “ehl-i bidat” olarak nitelerler. Eğer amaç dini çağımızda yaşatmak ise; Matüridi devrindeki akıl, dini yaşatabilirdi ancak günümüzdeki akıl, dini öldürür. Genelde dine sistematik akıl uygulandığında din ölür. Onuncu asır alimi Matüridi, ortaçağ Hristiyan düşüncesindeki patristik düşünmeden sonra gelen skolastik düşünme dönemini aynen uygulamıştır. Onun kullandığı akıl tipi, ancak bu yapıyı sürdürebilen bir akıldır, onu aşabilen bir akıl değildir. Bunları aşacak bir adımı yoktur. Üstelik müteahhirun kelamının kullandığı daha sorgulayıcı akla ve felsefi akla geçişe bir basamak oluşturamamıştır. Eğer dini konularını çağımızda da Matüridi akıyla sürdürmek amaçlanıyorsa, bu durumda; zaten bu işlemi Matüridi yapmıştır. Bu konular üzerinde aynı akli tekrar yürütmeye gerek yoktur, çünkü aynı sonuçlar çıkacaktır.

Matüridi aklının benimsenmesini istemekteki amaç; Müslümanlar tarafından çağımız aklının doğru görülen ürünlerini İslam’la meşrulaştırmak ve çağdaş din tanımı yapmaksa; Matüridi akli, bunu kapsayacak çapta değildir. Nitekim Matüridi, insan aklının sınırlı olduğunu söyler. Bu meşrulaştırma teşebbüsü, Hristiyan teologları tarafından ortaçağ boyunca yapılmıştır. Fakat 18. asırdan itibaren doğan salt felsefenin kullandığı mutlak akıl vasıtasıyla üretilen akli ürünleri, dinsel düşünmenin mukayyet akli ile meşrulaştırılmaları mümkün olmaktan çıkmıştır. Artık çağdaş beşeri aklın ürünleri, dinsel akıl ile meşrulaştırılmaz olmuşlardır.

6.11. Matüridi Aklının Önemi

Matüridi aklını kullanmayı istemenin yararı şu olabilir; başlangıçta dini destekleyen akla cevaz vermek nedeniyle aklın bilgi kaynağı olarak kabul edilmesi, daha sonra gelişecek ve dini çürütecek aklın da bilgi kaynağı olarak kullanılmasına cevaz verebilir olmasıdır. Aksi takdirde, sadece dini tasdik eden aklın kullanılmasına cevaz verip, dini çürütecek aklın kullanılmasını önleyecek akıl tutarlı olmaz. Akılla düşünme işlemi yapmakla akıl çapı, genişleyerek bir önceki akıl çapını aşacaktır. Bir önceki akıl çapı dini savunan akıl çapı ise, bir sonraki akıl çapı da dini çürüten akıl çapı olacaktır. Matüridi akli, avam tabakasının, inançları üzerinde düşünmelerini sağlamak açısından da bir katkısı olabilir.

Matürîdi, felsefi anlamda bir filozof düşünür değildir, çünkü dini söylemleri sistematik analize ve sorgulamaya tabi tutmamıştır. Ona İslam alimi ve teolog denebilir, çünkü İslam'ın itikat ve ibadet alanlarında paradigmasını ortaya koymaya ve onları savunmaya çalışır. Onun akli, ancak dinin söylemlerini savunmada yararlı olabilir. Fakat çağımızın felsefesinin aklının fonksiyonunu göremez. Müslümanlara dini savunan değil, çağımızı anlayan akıl gereklidir. Dini savunmayı insanlık 18. asırdan itibaren artık aşmıştır.

6.12. Matürîdî Aklının Tercihinin Anlamı

Türkiye'nin bugün dahi, Matürîdi aklını tercih etmesinin anlamı şudur: Matürîdi, 10. asırda yaşayan mütekaddimîn kelmacıdır. Dolayısıyla Türkiye, düşünme alanında X. asır öncesi düşüncesinde kalmak istiyor demektir. Mütekaddimîn ile birlikte Matürîdiliğin sona ermesinin temel nedeni; Müteahhirûn döneminde Kelamın, Antik felsefeden ödünç alınan kavramlarla ve tam felsefi yöntemler aracılığıyla ele alınmasıdır. Yani akıl çapını genişleterek felsefi düşünmeye geçmeye başlamasıdır. Matürîdilik, 12. asırda başlayan Müteahhirûn düşünme aşamasına sarkmadı. Klasik mantık ve felsefeden uzak durarak, özü Kur'an'da bulunan bir basit akılcılıkla İslâm'ın itikat ilkelerini temellendirmekten ileriye gidemedi. Dolayısıyla Türkiye'nin günümüz akıl çapı, bırakınız İslam filozoflarını, Müteahhirin değil de Mütekaddimin alimini tercih edebilecek çaptadır. Mütekaddimin Kelamı avam aklına hitap etmektedir. Çağımızda teologlar avam aklını temel almıyor ve avam tabakasına hitap etmeye çalışmıyorlar.

6.13. Kelam ve Felsefe Akıl Farkı

Kelam, felsefenin yaptığı yukarıya ve ileriye doğru düşünme değil, geriye ve aşağıya doğru ya da en azından yatay bir düşünmedir. Dolayısıyla Kelam, felsefenin sağladığı düşünsel gelişimi sağlamaktan uzaktır. Kelam sorgulamaz savunur, felsefe sorgular. Kelam; inanmak amacıyla savunmak için düşünme yaparken, felsefe olgu, obje ve olayı tanıma ve açıklama amacını güden düşünme yapar.

Kelam ile felsefe arasındaki bir diğer önemli fark; kullandıkları akıl tipinde yatar. Felsefede akıl, biyolojik ve beşeri olmak üzere ikiye ayrılır ve beşeri akıl (*logos, reason, ratio*) verili değil, *a posteriori* yani kazanımlı (*kesbî*) bir varlık olarak görülür. Kelam, akli, biyolojik ve beşeri olmak şeklinde ikiye ayırmaz. Kelamda akıl, cevher anlamında tanrı tarafından biyolojik verili *a priori* (*vehbî*) bir varlık olarak görülür ve bilginin kendisi değil ama insanda bilgilerin meydana gelmesini sağlayan bir garîzedir. "Garîze" kelimesi, "fitri" kelimesine benzer şekilde insanın doğuştan sahip olduğu özellikler için kullanılır. Dolayısıyla aklın "*garîze*" olması, onun doğuştan biyolojik olmasını gerektirir ama bilgilerin doğuştan olmasını gerektirmez. Bu nedenle akıl, onu veren Tanrı'ya hizmet etmek zorundadır. Matürîdi de, akli, alemin bir parçası görmesi ve alemin de Allah tarafından yaratılmış olması nedeniyle aklın da yaratılmış olduğu düşüncesindedir. Felsefe akli; var olan olgu, obje ve olayları tanımak ve tanımlamanın yanı sıra var olmayan olgu, obje ve olaylar yaratmak için vardır.

Felsefeye göre akıl; Tanrı gibi dış faktörlere bağımlı olmaksızın, kendi başına doğruyu yanlıştan, iyiyi kötünden, faydalıyı zararlıdan ayırmaya yarayan kuvvet ve ölçü aletidir. Vahiy, inanç, sezgi, duygu, duyum, algı ve deneyden bağımsız olarak, salt insana özgü olan bilme yetisi, doğru düşünme ve hüküm verme yeteneği, kavram oluşturma gücüdür. Akıl, içgüdüye karşıt olup, insanın kendisi sayesinde çıkarımlar yaptığı ya da doğru öncüllerden geçerli sonuçlar çıkardığı yetiden başka bir şey değildir. Bağımsız düşünme yapabilme yeteneğidir.

Dinsel düşünme olan Kelamda akıl, dinin söylemlerini savunmak amacıyla kullanılır. Aslında Kelam, beşeri akıl, sistemsiz düşünme yapan dini aklın ürettiği belitlerin emrine alarak kullanmaktır. Kelam akli sınırlı (*mukayyet*) ve güdümlüdür. Felsefi akıl ise sınırsız (*mutlak*) ve güdümsüzdür. Ortaçağ düşünüşü

olan dinsel düşünme akli, en genel anlamda başta Hıristiyanlığın olmak üzere, dinin belitlerini Yunan felsefesi ve akılcılıkla uzlaştırmacı, diğer bir ifadeyle “savunmacı” hatta “apolojetik” akıldır.

6.14. Yöntem Farklılığı

Temelde Kelam ile felsefe arasındaki en önemli fark yöntemlerindedir. Felsefe akli, sorgulamak amacıyla kullanır. Felsefi akıl eleştireldir. Dinsel düşünme olan Kelam yöntem olarak sadece tündengelim ve skolastiği kullanır. Felsefe, tündengelim yanında aynı zamanda tümevarımdan meydana gelen yönteme, bir senteze işaret eder. Felsefe sorgularken, Kelam savunma yapar. Tanrının varlığını ve kutsal kitabın doğruluğunu kanıtlama çabasından öteye gitmez. Matüridi de öyle yapmıştır. O nedenle Matüridi’de çağımızı üreten ve çağımızda geçerli olan eleştirel felsefi akli beklenemez.

6.15. Çağdaş Felsefe Akli

Çağımızda felsefe geçerlidir. Ortaçağda aslında epistemolojik anlamıyla felsefeden değil, ancak dinsel düşünmeden söz edilebilir. Çağdaş felsefenin en temel özelliği; ortaçağda müesses düşünceler savunulurken hatta eleştirilmezken, modern çağda yerleşik ve geleneksel düşüncelere meydan okuma, felsefi sorgulama vardır. Ortaçağ düşüncesi “Tanrı” merkezli iken, modern felsefe “insan” merkezlidir. Nitekim özellikle Rönesans ve Aydınlanma felsefesine damgasını vuran akım “hümanizm”dir. Ortaçağ düşüncesi teolojiye bağlı ve onun hizmetinde olan bir düşünmedir. Düşünme; Kutsal kitabın ve kilisenin belirlediği dinsel dogmayı savunmak amacıyla yapılabilirdi. Modern düşünme, salt aklın ürünü olmak anlamında, teolojiden tümüyle bağımsız özerk ve özgür olan bir düşünmedir. Ortaçağ dinsel düşünürleri, evrendeki olgu, obje ve olaylar hakkında hiçbir bilimsel teknik bilgi bulunmadığı bir dönemde dini konular üzerinde düşünme yapmışlardır. Çağımızda ise evrende var olan hemen her olgu, obje ve olayların gerçek mahiyetleriyle ilgili teknik bilimsel bilgi mevcuttur ve düşünme bu bilgilerle yapılmaktadır. Çağımızda doğa bilimlerinin gelişmeye başlaması ve lojik bilimlerin doğması, metafiziği ve idealizmi çöktürmüştür.

Felsefe elbette bir düşünce işidir, ancak çağdaş felsefe, bilimsel deney ve gözlemlerin tespit ettiği gerçek teknik bilimsel bilgiler üzerinde düşünür. Dolayısıyla çağımız felsefesi tümüyle bilimselleşmiştir. Çağımızda felsefe, doğada bilgiyi aramak, onu elde etmek ve lojik bilim icadı yolunda, önce somut ve bilimsel bilgiden soyut düşünceye ve sonra bundan da yeniden somut pratiğe geçilerek gerçekleştiriliyor. Yani spekülâtif düşünme sonucunda insanlığın ürettiği realistiğe geçiliyor. Nesnel gerçeğin bilgisi ancak bu diyalektik yöntemle elde edilebiliyor.

Akıl ve düşün alanında Müslümanların yapmaları gereken şey, Mütেকaddimin dönemi kelamcılarını değil, en azından Mütעהahirin döneminin akılcılığını takip etmeleri, hatta kelamcıları aşarak, Farabi, İbn Rüşd ve İbni Sina gibi İslam filozoflarının akıl tipini izlemeleri gerekir. En azından Mütעהahirin kelamcısı Fahreddin er-Râzî (1149-1210) izlenebilir. Onda görüleceği üzere Kelam çalışmaları sayesinde 12. asırdan itibaren Kelam ile felsefe ilişkileri geliştirilme işlemi başarılmıştır. Özellikle İbn Sînâ’nın etkisiyle felsefe ile Kelâmın konularını ve yöntemini birleştirip Gazali’nin başlattığı felsefi kelâmı sistemleştirmiştir. Belki bir süre felsefi-kelam düşünmesi yapılsaydı avam tabakası bin yıl öncesindeki Mütেকaddimin akıl çapında kalmaz, sonunda günümüzde çağımızın akıl çapına gelebilirdi, çünkü akıl çapı düşünme işlemi yapmakla genişliyor. Günümüz İslam ilahiyatı, ortaçağ boyunca Batı’da Hristiyanlık üzerine yapılan düşünme işlemi yapmadığından, günümüz akıl çapı düzeyi nazarında düşünsellik gelişimi açısından bin yıllık bir boşluğa sahiptir. İslam dünyasında Kelam yerine İslam felsefesi sürdürülseydi, teolog-filozof çatallaşması üretilcek ve nihayetinde çağımızın salt filozofu doğurulacaktı.

Ortaçağda patristik ve skolastik teologlarla birlikte filozof-keşişler vardı. Onlar, tanrının varlığını savunurlarken aynı zamanda kısmen de olsa onu anlamak amacıyla da olsa sorguluyorlardı da. Fakat salt kelam tartışmaları tanrının varlığını sadece savunuyordu, anlamak amacıyla da olsa sorgulamıyordu. Amacı anlamak değildi zaten. İnsanlığın düşünmesinin gelişimine katkısı bulunan ve günümüzü doğuran şey, işte bu filozof-keşişlerin düşünme usulü idi. Hakikaten onların tartışmaları, en azından o dönemin düşünüş düzeyine oranla epeyce karmaşık idi. Fakat Kelamî tartışmalar onlara oranla hayli basit kalıyordu. Bu nedenle günümüz düşünmesine bir katkısı olamamıştır.

İslam dünyası bundan sonra var olmak istiyorsa, öncelikle düşünsel-zihinsel yapısını güncelleştirmesi şarttır. Bu görev, İslam teologlarına düşmektedir. İslam teologlarının öncelikle yapmaları gereken şey, çağdaş felsefi perspektif düzeyine ulaşmalarıdır. Dini söylemleri eleştirmeyi öğrenmeli ve yapmalıdırlar ve bu aşamayı aşmalıdırlar. Ortaçağ boyunca dini metinler üzerinde yapılan kelam ve teoloji gibi çalışmalar neticesinde dinin bilgi ve fikir malzemesi kaynağının rezervleri kullanılmış ve tüketilmiştir. Artık dini malzeme üzerinde entelektüel ve felsefi düşünmeye gerek görülüyor. Ardından dini konular dahil bütün konuları bir felsefe disiplini ile ele almalıdırlar. Bir diğer ifade ile söylenecek olursa; ilahiyatçılar; J. Derrida'nın tanımıyla "modası geçmiş (*passee*)" bin yıl önceki Kelam akıl çapında boş patinaj yapmak yerine çağdaş akıl çapına ve düşünme düzeyine ulaşmalıdırlar. Daha sonra toplumlarını düşünsel alanda çağdaş düzeye çıkarmalıdırlar. Dinsel toplumları, ancak ortaçağ dinsel düşünüş biçimini aşmış ve düşünsel düzeyi çağdaşlaşmış ilahiyatçılar çağımızın düzeye çıkarabilirler. Batı'daki ortaçağ dinsel toplumlarını çağdaşlaştıranlar, çağının düşünme düzeyine ulaşmış filozof-teolog keşişler olmuşlardır.

Referanslar

Alper, H. (2010). İmam Mâtürîdî'de Akıl-Vahiy İlişkisi: Aklın Önceliği ve Vahyin Gerekliliği. İnanç, Kültür ve Mitoloji Araştırmaları Dergisi, 7(2), 7-29.

Farabi. (1895). Me'âni'l-'akl (eş-Şemeratü'l-merziyye içinde, nşr. F. Dieterici). Leiden: Brill.

Kindi. (1973). Risâle fi'l-'akl (Resâ'il felsefiyye içinde, nşr. Abdurrahman Bedevî). Bingazi

Kutlu, S. (2003). Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Maturidi. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kutlu, S. (2009). Matüridi Akılcılığı ve Günümüz Sorunlarını Çözmeye Katkısı. E-makâlât Mezhep Araştırmaları, 2(1), 7-41.

Matüridi. (2019). Kitâbu't Tevhîd (4. bs.). Thk. Bekir Topaloğlu ve Muhammed Aruçi. İstanbul: TDV Yayınları.

Özcan, H. (2012). Mâtüridi'de Bilgi Problemi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.

Topaloğlu, B. (1989). "Matüridi" md. TDV İslam Ansiklopedisi.

Yazıcıoğlu, M. S. (1992). Matüridi ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı. Ankara: Otto Yayınevi

Yavuz, Y. Ş. (1989). "Akıl" md. TDV İslam Ansiklopedisi.

Yeprem, M. S. (1997). İrade Hürriyeti ve İmam Matüridi. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.